

Globalizazioak eta kulturantzatasunaren fantasma:

Biopolitika eta diferentzien polemikak euskal kultura eta literaturan ¹

Joseba GABILONDO

lñaki Aldekoak oraintsu argitaratu duen artikulu batean ("Post-modernitatea"), dagoeneko eztabaida ugari sortarazi dituena hain zuzen, postmodernitatearen arazoa suspertu du, euskal kultura eta literaturan kondizio honek dituen eraginak zehaztuz eta kronologia berri bat proposatuz. Hasteko, balirudike eztabaida bizantinoa dela bere kronologiakeriagatik, izan ere orain arteko datatzea kritikatu eta gero —postmodernitatea frankismoa amaitzean hasten dela 1975an— Aldekoak beste bat proposatzen du, 90ko hamarkadari hobesten diona. Alabaina, kronologia berri honek analisi soziologiko eta kultural berriak aurkezteko parada ematen dio, gainera, artikulua-ren azken aldean, "diferentzien polemikak" esango diodan honetan

1 Eskerrak eman nahi nizkieke Gillermo Etxeberriari, *EGAN*eko editore bezala, artikulu honen oinarri izan zen hitzaldi bat ematera gonbidatu ninduelako eta Donostian egindako egoitza hain atsegin bihurtu zidalako, lñaki Aldekoari, betiko lagun eta gogaide paregabe izateagatik, eta Iratxe Retolazari hitzaldiari hain kritika emankorrek egiteagatik. Last but not least, Juan Luis Zabala, Xabier Mendiguren Jr. eta Laura Mintegiri ere eskerrik beroenak informazio giltzarria humorez eta zorrotzasunez behar nuenean emateagatik. Alpu, erreferentzia eta bibliografia sistema, MLAREN eskuliburuaren arabera egin ditut, amierako oharren orde, oinoharrei hobetsiz soilik. Gaztelerazko eta ingelesezko aipuak bere hartan utzi ditut. Estatu Batuetan bizi naizenez, testu nagusi gehienak ingelesez kontsultatu ditut eta hala aipatu ditut.

sartzen delarik. Zehazkiago, euskal kanona maskulinista den akusazio feministei (Alvarez Uri) erantzuten die, bere euskal literaturaren historia maisua defendatuz eta beronen irizpide historikoak modernoak direla onartuz.

Hitzaldi honetan, Aldekoaren argumentazioarekin bat eginda, beronen ondorioak haratago bultzatuko ditut, alde batetik postmodernitateak globalizazioarekin duen erlazioa aztertuz —orain artean eztabaida postmodernitateaz izan baita gurean, eta ez globalizazioaz— eta, beste aldetik, diferentzien polemikak berak aztertuz beren historikotasunean polemikok duten balio literario, kultural eta historikoa azalduz —ni neu beste polemista bat gehiago bezala zuzenean sartu beharrean. Azken batean, polemika hauek gure garai postmoderno eta globalaren zantzu edo zeinu giltzarri direla aldarrikatu nahi nuke eta berotatik abiatuz postmodernitatearen eta globalizazioaren arazoak Euskal Herrian ondoen azter daitezkeela.

Diferentzien polemika bi modutara irakur eta eztabaida daitekeela proposatu nahi dut. Alde batetik, polemikok “erresentimentuaren kulturaren” (Nietzsche) indarketa bezala ikusta ditzakegu, non diferentzia tipien nartzisismoak (Freud “Taboo”) merkatuaren ideologia neoliberalaren hegemonia indartzen duen, berriro ere nostalgiaz modernitateara begiratuz. Baina bestetik, polemikak bestela ere irakur litezke, kulturantzitasun edota multikulturalismoaren zeinu prometa-garri bezala, globalizazio postmodernoan erantzun politiko eta historikoak topatzeko aukera ematen diguten aukerak bezala hain zuzen. Hala, artikulua honen helburua bikoitza da. Erresentimentuaren kulturaren amaitzeko arrisku neoliberalak salatu nahi ditut, bere ideologia global-kapitalista modernitatearen nostalgiaz mozorrotzen dela azpimarratuz; halaber, kulturantzitasunaren proiektua errebindikatu nahi dut, oraindik ere Euskal Herrian okupatzen duen leku fantasmatico baina zentrala aldarrikatuz.

Guzti hau teorikoezia iruditzen zaionari prometatzen diot, artikulua hasieratik abandona ez nazan, honako lau polemikak azalduko ditudala: Atxagaren *Soinujolearen semea*-ren gainean *El Pais*-en sortutakoa, Tropelaren belaunaldiarena, euskal literatura kanoniko maskulinistaren kontrako kritika feministarena eta Euskadi sariena. Are, elkarrekin polemikok komunean zer duten azaltzen saiatuko naiz, polemikek eta eskandaluek egun duten balio kognitibo, politiko, eta baikorra aldarrikatuz. Gainera, eta azkenik, gomendio pragmatiko

batzuk emango ditut, kritikak sarri izaten duen jite teoriko eta abstraktuak ondorio zehatzak izan ditzakeela eta egungo errealitatearekin konpromiso politiko bat duela frogatzeko.

Postmodernitatea, globalizazioa

"Postmodernitate" kontzeptua arkitekturaren historian garatzen da eta Jean François Lyotard-en txosten eraginkorrari esker, kultur alor anitzetan, ia gehienetan, eztabaidatu den kontzeptua izaten amaitu du. Bere formulaziorik konbentzigarri eta osatuena, ene us-tez, Fredric Jameson-ek eman zuen 1991ean, hain zuzen ere *Postmodernismoa* titulutzat duen liburuan. Jamesoni jarraiki, postmodernitatea ez litzateke soilik estilo edota moda kultural bat, baizik eta kapitalismo berantiar edota multinazionalak II. Mundu Gerraz gero, AEB bere zentro hegemonikotik, desplekatzen duen logika kulturala litzateke, hain zuzen kapitalismo industrial eta monopolikoak Europan XVI. mendeaz gero garatutako logika kultural zaharragoari, modernitateari, kontrajartzen zaiona. Jamesonek dioen bezala: "The conception of postmodernism outlined here is a historical rather than a merely stylistic one. I cannot stress too greatly the radical distinction between a view for which the postmodern is one (optional) style among many others available and one which seeks to grasp it as the cultural dominant of the logic of late capitalism" (45-6).

Testuinguru honetan eta pedagogikoki gauzak kronologia bati atxikitzeko, esan dezakegu postmodernitatea, Jamesonen aburuz, 1945an "hasten" dela eta ez diola bakarrik AEBi afektatzen baizik mundu guztiari, beste munduko parte batzuek postmodernitatea efektu inperialista bezala jasaten badute ere.

Lyotarden liburuak, analisi marxistari atxikitzen ez zaion aldetik, enfasia kulturalan bertan jartzen du, modernitatearen metadiskurtso nagusiak (marxismoa, psikoanalisi, eta abar) postmodernitatean amaitu direla aldarrikatuz eta amaiera hau postmodernitatearen zeinurik garrantzitsuentzat aldarrikatuz. Neu, Jamesonen analisiari jarraituz natzai eta berau uste dut dela oraindik ere koherenteen eta konbentzigarriena. Alabaina, postmodernitateak, bere bertsio popularizatuan, kritika ugari jaso ditu eta kritika hauek ulergarriak direla esango nuke gehienetan. Jamesonek ondo teorizatzen ez duena

zera da, postmodernitateak inperialismo europarren amaiera dakarren heinean, hirugarren eta bigarren munduko borroka antkolonialak eta independentziazkoak ere giltzarri direla postmodernitatea esplikatzeko eta, berak prozesu berriztat ematen dituenak (hala nola pastitxea-hibridazioa, historigabezia eta azalekotasuna-simulakroa) kolonietan lehenago ematen direla (adibidez "mestizaje"-aren ideologiarekin Latinoamerikan). Beraz, postmodernitateak sortu baino hegemoniko bihurtzen ditu bere logika kulturalaren ezaugarri giltzarri ugari eta, ondorioz, postmodernitatearen historia geopolitikoki ere uler dezakegu.

Hala balitz, eta Aldekoaren aurka, konkluditu beharko genuke postmodernitatea Euskal Herrian ere 1945an "hasten" dela eta beraz gerraondoko euskal kultura eta literatura postmodernoak direla. Plan-teamendu hau zail bada ere pentsatzen lehen momentu batean, bigarren batean badu bere koherentzia, izan ere, euskal kasuak, Espainiako beste nazionalitate periferiko guztiekin batera, nazio-estatu espainiarraren —eta hein askozaz txikiago baina era berean historikoan, frantsesaren— krisia eta gainbehera dakar, berrori fenomeno postmoderno giltzarri delarik.²

Alabaina, Aldekoarekin ados egongo nintzateke onartzerakoan 90ko hamarkadan beste eraldaketa nagusi bat gertatzen dela eta eraldaketa honek kultura postmodernoaren inplantazioa dakarrela Euskal Herrira, edota bestela esateko, kultura postmodernoak, kanpoko efektu amerikar baino, euskal kulturaren barne logika eta egitura giltzarri edo, nahi baduzue, hegemoniko bihurtzen dela 90ko hamarkadan. Hitz batean esateko, 1990az gero, euskal kulturak ordura arteko balio politiko nazionalistaz gain, balio merkataria ere adkiritzen du eta, ondorioz, inork ezin dio merkataltze prozesu honi ekidin. Dena den, postmodernitatearen bigarren momentu berri hau ulertzeko, ez dugu postmodernitate hitza erabili behar berez, baizik eta orain artean eztabaidatu ez den eta ni lehenagotik euskal literatur kritikan sartzen saiatu naizen (1999) beste terminoa baizik: globalizazioa (*Nazioaren* 181-213). Beraz berriro ere pedagogiarik atxikiz, esan

2 *Nazioaren hondarrak* liburuan tesi hau era zehatzago batean garatzen saiatu naiz, modernitatea euskal literaturan postmodernitatean jotzen dela baieztatuz, eta beraz euskal "modernitatea" fenomeno postmoderno bat dela aldarrikatuz, hala, modernitateari ez bakarrik zentzu historiko bat baizik eta geopolitiko bat ere emanez (144-56).

dezagun 1945ean postmodernitatea eta 1992an globalizazioa "has-ten" direla hurrenez hurren. Zentzu honetan, eta hau neure proposamen propioa litzateke, globalizazioa postmodernitatearen expansio eta indartze —edota hegemonizatze— prozesua baino ez litzateke, alegia, postmodernitatearen bigarren fase bat.³

Dena den, eta beti ere globalizazioaz singularrean aritzen garenez, eta globalizazioa kritikatu eta oposatu beharreko logika kulturala dugunez, esan dezagun, kritiko ugariak globalizazioa kuestionatu egiten duela —behiala postmodernitatea bezalatsu— eta gainera terminologia eta teoria desberdinak proposatzen dituztela, hala nola "transnazionalismoa"-rena (Hirst eta Thompson; Grewal; Lionnet eta Shih). Egia esan, globalizazioa oraindik ere fenomeno berria dugu eta beraz aukera terminologiko eta teoriko guztiak kontutan hartzeak merezi du, bat bakarra ere gaitzetsi gabe. Nik neuk eta oraingoz behin-behinik terminoa ekidinezina dela baietsiko nuke eta, aitzitik, terminoaren erabilera singularra jarriko nuke kinkan. Izan ere, eta kasu bat aipatzeagatik, Arjun Appadurai-k *Globalizazioa* titulupean editatu duen artikulu-bilduman, titulu bakarra defendatzen badu ere, gero elaboratzerakoan bi globalizazio bereizten ditu: behetik-gorakoa eta goitik-beherakoa (19-20). Alegia, Appaduraik globalizazioaren efektu singular eta zuzenbide-bakarrekoa kuestionatzen du. Neuk, Inderpal Grewal eta Caren Kaplan-en bidetik, eta beren "hegemonia barreiatuak" terminoa bereganatuz, globalizazioak ugari direla proposatuko nuke, zuzenbide eta efektu desberdinez, elkarrekin intersekzioan ala gainezarririk, koexistitzen dutela aldarrikatuz.

Euskal Herrian kasuko, eta EAE-ren gobernu ez-subiranoaren indartze eta instituzionalizazio hazkorraren ondorioz, euskal globalizazio bat sortzen ari dela baieztatuko nuke, zeina goitik-beherakoa eta behetik-gorakoa ere baden, eta globalizazio espainiar-hispaniko, europar eta amerikarrarekin intersekzioan bizi den. Eusko Jauriaritzak euskal diaspora kaptatu eta instituzionalizatzeko daraman politika edota EEA-k bere ingurune ez hain aberatsean, Errioxarekin hasi eta Iparraldearekin amaitu, eragin duen expansio inperialista, goitik-

3 Gurean oraindik "modernitatea" termino emankorra eta operatzailea denez, agian merezi du oraindik "postmodernitatea" terminoari heltzeak ere. Dena den, ez nintzateke kontra egongo, "postmodernitate" terminoa salestu eta "globalizazioa" bakarrik erabiliko bagenu, globalizazio honek bi fase (1945, 1992) ezagutu dituela baieztatuz.

beherako euskal globalizazioaren adibide lirateke. Beste eskualde eta herrialdeetatik Euskal Herrira desplazatu diren etorkinak, aldiz, edota globalizazioaren aurkako mobilizazioak berak, behetik-gorako euskal globalizazio baten adibide lirateke. Jakina, fenomeno hauek azken batean bi zuzenbideen gurutzaketaren ondorioz are fenomeno konplexu eta mixtoagoak bihurtzen dira luzaroan. Alabaina uste duk Appadurairen desberdinketak baduela indar deskriptibo eta politikoa garrantzitsua. Beraz, globalizazioak, pluralean, azpimarratzeko intentzioak, hein batean, transnazionalismoaren proposatzailenarekin bat etortzea du helburu. Alegia, azpimarratu nahi nuke globalizazioa fenomeno bakar eta bateratu bezala aztertzea ideologia neoliberalak dela, globalizazioa hegemonikoki defendatzen duen ideologia indartzea baitakar azken finean. Are, globalizazioaren defentsa bateratu honek era berean ezkutatu egiten du oraindik ere estatuak globalizazioan duten funtzio garrantzitsua —estatu hauek jada postnazional eta neoliberal badira ere.

Biopolitika eta kulturantzitasuna

Beraz aurrerantzean globalizazioei buruz, eta bereziki euskal globalizazioaz, mintzatu behar da argitu ondoren, pasa gaitezkeen zehazkiago kulturaren alorrera, kulturantzitasunak eta globalizazioak zer erlazio duten establetzeko. Globalizazioak ekarri duen ondorioz garrantzitsuenetako bat, nazio-estatuaren eta modernitatearen krisiaren ondoan, subjektu ugaritzearena izan da. Erretrospektiboki "gizon zuri, europar, kristau, burges eta heterosexuala" bezala historizatu duguna, modernitatearen subjektu hegemoniko eta bakar izan da, alegia, eta Musil berridatziz, ezaugarriarik gabeko gizon biluzia —bere biluztasun hegemonikoan gutxiengo oso berezi baten adierazle unibertsal. Bere batasun hegemonikoan, subjektu hegemoniko honek nazio-estatu inperialista europar modernoaren jarraitasuna bermatu du. Ondorioz, nortasun diferentzia onargarri eta esanguratsu bakarria nazioarena izan da azken berrehun urteetan, alegia frantsesa edota alemaniarra izatea, eta abar. Hala, modernitateak berak eskuditutako diferentziak, giza unibertsaltasunaren izenean eskuditutakoak, modernitatearen beste (the other/autre/otro) bihurtu ditu, eta esklusio berean, beste hauei unibertsaltasun horretara allegatzeko aukera zabalduta, ukaziotik ezinezko aukera bezala zabalduta badie ere.

Kasurik enblematikoa, giza eskubideen izenean Haitin esklaboek XVIII. mende amaieran, Toussaint L'Overture-ren eskutik, egiten duten errebuelta da; izan ere urte gutxi batzuk lehenago giza eskubideen deklarazioa zinatuz estatu inperialistaren aurka egiten baitute eta beronen diskurtso modernoa erabiliz. Izan ere estatu frantsesak, bere modernitatea aldarrikatzean, sortzen dituen bestetasunei (esklaboak) modernitatearen unibertsaltasuna aldarrikatu eta eskuratzeko aukera bermatzen die, hasierako ukazioan bertan. Ez da kasualitatea, Olympe de Gouges-ek *Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne* 1791ean argitaratzen badu. Gipuzkoako Foruak 1794ean hartzen duen erabakia Konbentzio frantsesaren inbasioaren aurrean ere, hildo berean ulertu ahal liteke.

Aitzitik, postmodernitateak modernitatearen beste (autre/other/otro) guztiak komertzializatzen jo duenez, orain artean nortasun geopolitiko konplementariak zirenak (nazionalitatea) konfliktatu eta ugaritu egin ditu, politika berri bat sortuz, hain zuzen Foucault-ez gero, biopolitika bezala ezagutua izan dena. Beraz *geopolitikatik biopolitikara* hedatu den postmodernitate globalizatuak diferentzia eta nortasun ugariketa dakar. Giza eskubideen diskurtso politikoetan oinarrituta, eta jada XIX. mendean hasitako prozesu zenbaitzuen intentsifikazioz, egun, arraza, erlijioa, klase soziala, etnizitatea, generoa eta sexua nortasun biopolitiko ugaritu baten marka berri bihurtu dira; egun jende asko ez litzateke ados jarriko erabakitzeko orduan lehenik frantses ala musulman diren, edota espainiar ala emakume.

Diferentzia hauen ugalketa abiapuntu politikotzat hartu dutenek, alegia biopolitikaren alde egin dutenek, kulturantzatasun edota multikulturalismoaren aldeko apustu egin dute, kulturantzatasuna lekuan lekuko, lokalki, estatu-nazioaren barne eta kanpo negoziatuz (Young, Parekh). Estatu nazioaren batasunari atxiki zaizkionek aldiz, alegia geopolitika hutsaren alde egin dutenek, diferentzia hauei sekundario iritzi die eta "ziudadania-herritartasun"-aren proiektu barnean bateratu eta asimila daitezkeela defendatu dute (Habermas). Egun oraindik, euskal globalizazioan geopolitikaren proposatzailak dira nagusi eta horregatik, artikulua honen izenburuan kulturantzatasuna fantasmatikoa dela aldarrikatu dut —era berean kulturantzatasuna goian aipatu polemika gehienek sorburu latente dela esplikatuko dut aurrerago.

Eta hain zuzen, 90ko hamarkadaz gero, euskal kulturantzatasun eta literaturan ikusi duguna zera da: "nortasun", edota agian teknikokia-

go, "diferentzia" esango diegunen ugalketa. Hau ere behetik-gorako euskal globalizazio baten zeinu genuke. Diferentzi ugalketa honek bere sarrera, behetik-gorakoa den heinean, traumatikoki egin du euskal gizarte eta kulturaren, eta beraz polemika itxura hartu du, izan ere, euskal kulturaren eta literaturaren eredu geopolitikoa kuestionatu behar izan baitu, alegia goitik-behera inposatu den eredu. Literaturaren dialekto zehatzean berresateko, esango genuke diferentzien ugalketak kanonikoa bihurtu den literatura kuestionatu duela.

Kanonaren polemika

Diferentzien polemika zehatza aztertu aurretik alabaina, kanona, edota literaturaren egituraketa geopolitikoa 90ko hamarkadan, zertan den ikusi behar dugu lehenik. Neure liburuan proposatu dudan bezala, euskal literatura nazionalistak ("nazionalista" zentzu tekniko-historikoan) Bernardo Atxagarenean, eta bere *Obabakoak*-en zehazkiago, ezagutu du bere kulminazioa. Ondorioz eta erretrospektiboki, literatura nazionalaren kanona berridatzi ahal izan dugu Etxeparenetik hona, telos nazionalak Atxagaren lan honetan bere kulminazio, baieztapen, eta legitimazioa topa dezan. Kritika filologiko-positibistaren barnean, ikus adibidez bi aipu hauek, 1990 eta 2000koak hurrenez hurren, zeinak progresiboki kanonizatzaileago bihurtzen diren:

Con la obra *Obabakoak* conseguía en 1989 el Premio Nacional de Narrativa. La obra ha causado un impacto profundo en el mundo de la literatura vasca, y su traducción al español ha permitido que la producción en lengua vasca sea conocida fuera de las fronteras de la lengua. (Kortazar 136)

Seguramente, no nos equivocáramos si dijéramos que Bernardo Atxaga es uno de los pocos, si no el único, escritor vasco conocido por el lector de literatura castellana. La presencia sociológica del autor ha trascendido las fronteras vascas y hoy por hoy, a nadie le es ajeno que estamos ante el autor vasco más premiado, traducido y exportado de toda la Historia de la Literatura en Lengua Vasca. (Olaciregui 550)

Hala, harrez gero idatzi den literatura, kanon hegemoniko honetikiko erreakzionatuz idatzi izan da. Alabaina, kanon honek bere momenturik gorena eta, ondorioz, bere krisia ere, 90ko hamarkadan

ezagutu duenez —merkataltzeak⁴ eta diferentzi ugalketak eraginda— aldaketa globalen ondorioz— kanon hau errepikaezina bihurtu da; alegia euskal literaturaren ezinezko estandarra bihurtu da, edota psikoanalisisira pasatuz, euskal literaturaren superegoa bihurtu da.

Freudek bere *Totem eta tabua*-n jada teorizatu zuen, tribuko emakume eta aberastasun guztiak mediazorik gabe disfrutatzeko aukera zuen aita mitikoaren hilketak sortzen duela tribuko legea eta superegoa.⁵ Alegia, seme guztiek okupatu nahi duten baina ezin duten posizio absolutua hartzen du aitak hildakoan. Era berean, hilketak horrek errua sortzen duenez semeengan, bermatzen du aita mitikoaren posizio okupaezinak superego⁶ bezala funtzionatzea, bere hustasunean:

One day the brothers who had been driven out came together, killed and devoured their father and so made an end of the patriarchal horde.... Cannibal savages as they were, it goes without saying that they devoured their victim as well as killing him. The violent primal father had doubtless been the feared and envied model of each one of the company of brothers: and in the act of devouring him they accomplished their identification with him, and each one of them acquired a portion of his strength... They hated their father, who presented such a formidable obstacle to their craving for power and their sexual desires; but they loved and admired him too. After they had got rid of him, had satisfied their hatred and had put into effect their wish to identify themselves with him, the affection which had all this time been

4 Atxagak berak, bere arrakasta nazionalistari esker, ematen dio hasiera euskal literaturaren merkataltzeari, arrakastaren arrazola nazionalista bada, alegia, merkataltze-aurrekoa.

5 Freudek, *Totem eta tabua* 1913an argitaratzen du, superegoaren teoria esplizitua bilakatu aurretik; alabaina, bertan aurreratzen du superegoaren idela era filogenikoan. Berez, superegoaren teoria 1923an aurkeztuko du, bere *Egoa eta zera* liburuan, aparato psikologikoaren bigarren teoriaren parte bezala. Era berean, nahiago dut *Totem eta tabua*-ko bertsio filogenikoa, beronen bertsio ontogenikoa baino (Edipo konplexua), izan ere modu honetara legearen egituraketa ez dago zuzenean familia triangular burgesarekin loturik.

6 Lacan-ek bere burua Freudenganako itzulera proposatzen duen psikonalizatze aurkeztu duela kontutan harturik, neuk Freudengana zuzenean jotzea erabaki dut, haren *Autre/Hom du Père* bikotea murrizgarria baita dinamika sozial hau deskribatzeko.

pushed under was bound to make itself felt. It did so in the form of remorse. A sense of guilt made its appearance, which in this instance coincided with the remorse felt by the whole group. The dead father became stronger than the living one had been.... What had up to then been prevented by his actual existence was thenceforth prohibited by the sons themselves... (141-43)

Era berean, euskal literaturan Atxaga eta bere *Obabakoak* momentu mitiko horren zeinu bihurtu dira: euskal nortasuna eta bere aberastasun guztiak zuzenean errepresenta zitzakeen aita literarioa dukegu Atxaga hau eta hala kontsumitu (jan) dugu irakurleok, instituzioek eta mediek, bere heriotza sinbolikoa lortu arte. Atxaga postobabarrak berak ere leku hau berriro okupa ezin dezakeenez, leku huts bihurtu da. Hilda dagoen aita mitiko literario nazionalistaren posizio hutsa, kanonaren gunea, dugu berau, hain zuzen inork okupa ezin dezakeelako. Posizio huts hau da superego literario bezala harez geroko idazle denek okupatu nahi eta ezin izan dutena.⁷ Eta lehen aipatu dudan bezala, argi esan behar da superego honen lehen pairatzaile eta sufritzaile Atxaga postobabarra dukegula, alegia leku hura berriro okupatu nahi eta ezin duen beste Atxaga hau.

Atxagaren posizio berri honen zentzurik garbiena bere azken eleberrian irakur liteke: *Soinujolearen semea* (2003). Alde batetik, eleberrri hau erabat globala dugu, izan ere euskal globalizazioan kokatzen baita: Obaban hasi eta Kalifornia eta Montevideoraino hedatzen da, euskal diaspora barneratuz; ETArekin diskurtso emantzipatzailea denuntziatzen du; aurreko eleberrietan ez bezala emakumeek, homosexualek eta etorkinek leku gehiago dute (leku handia ez bada ere); eta, azkenik, globalizazioan aberastu den klase ertain goikoaren partaideak eta bere ideologia neoliberalak dira protagonista, beti ere baserritarrekiko eta etorkinekiko oso erlazio konplexu eta fetixistak garatzen badituzte ere. David eta Joseba protagonisten arteko erlazio literarioak euskal globalizazioa islatzen du, izan ere

7 Judith Halberstam-ek teoria *queer*-ean garatutako idel esker, defendatuko nuke aitaren posizioa maskulinoa-nazionalista bada ere, maskulinitatea emakumeek, gizon gayek, eta subjektu ez-nazionalistek ere okupa dezaketen posizio bat dela azken batean (eta aitaren posizioa *erretrospektiboki bakarrik* dela maskulinoa, aitariarra, heterosexuala eta nazionalista). Hala, superegoaren posizioa gizonezko-heterosexual-nazionalista-ez-diren-subjektuek ere okupa eta desira dezaketen posizioa genuke, posizioarekiko negoziazioa desberdina bada ere subjektu bakoitzaren kasuan.

bi subjektuon erlazioak —diasporiko hilak (David) eta nazionalista biziak (Joseba)— berriro ere globalizazio neoliberal euskalduna Obaban birlekitzen baitu, Euskal Herri kontinentala (eta EAE bereziki) globalizazio euskaldun horren erdigunetzat legitimatuz.

Alabaina, eleberri global hau, *Obabakoak* bezala, mundu erruralean kokatzen da soilik, alegia Obaba eta Kaliforniako baserri eta rantxoetan, dagoeneko *Gizona bere bakardadean*-en azaltzen zen joera bat areagotuz —han ere hiritik kanpo, naturan, kokatzen den hotel isolatua baitugu. Hala, Ignacio Echevarriak Atxagaren eleberria pastorala dela badio ere (“Una elegía pastoral”), nik neuk estiloz ohiturazko eleberria dela esango nuke, non denbora eta giza gatazka erabat izozturik dauden (edo eliptikoki ezabatuta), eta istorioa ez den “historikoki” errepresentatzen, baizik eta aurrez planifikatutako egitura geopolitiko simetriko baten arabera: amerikar bat Obabara etortzen da, eta hark euskaldun bat Ameriketara bidaltzen du; beronek, Osaba Juanek, iloba eramaten du Ameriketara, David, eta ilobak berriz Joseba. Gainera, denek konpartitzen dute lekune errepikakor eta ahistoriko bat, zeina karlismoaren garaitan erakitakoa den eta beraz euskal historiaren lekune alegoriko bihurtzen den azkenean: ezkutalekua.

Eleberriko heroia, David, globalizazio euskaldunaren subjektu zentral da, diasporaren subjektu baita. Baina Joseba europarrak egindako literatur erreapropiazioaren ondorioz, isla europar berrian, subjektu honek euskal historia karlismotik egundaino —edota agian errepublikatik honaino— ohiturazko eleberri baten idillismoarekin kontaktzen digu, bere emakume baserritarrekiko (Virginia) enamoramendu txominagirretarrak eta arraza hiperzuriekiko estasi nordikoak barne (Mary Anne). Baserriarekiko nostalgia eta fetitxismoak, lehen momentu batean, klase ertain garaiko mutil baten neurositzat homodiegetikoki irakur litezke, testuaren joera ohiturazko orokortzat baino:

Baserritar giroari nion atxikimendua psikologoari arriskutsua iruditu izango zitzaion neurriraino hazi zitzaidan. Noiznahi hurbiltzen nintzen Iruainera Lubisi zaldi zainketan laguntzera, eta baita Obabako plazan zegoen ostatura ere, non Ubanbe, Opin, Pantxo eta zerrategiko langile gehienak biltzen ziren. Eta igandean, elizan harmonioa jotzen ari nintzela, baserrietatik etorritako neskei egiten nien kirika jaunartzera hurbiltzen ziren guztien artean: nahiz beren jantzi modaz kanpokoak, nahiz beren orrazketa arruntak.

Halek erakartzen ninduten, eta ez monsieur Nestorren klaseetan nirekin zebiltzanek. Teresa, Susana, Victoria, Obabako etxe aberatsetako neskak, nire gurasoen —eta ikastetxeko psikologoaren— faboritoak, ikaskide bezala ikusten nituen. Eta halaxe bakarrik. (78)

Alabaina, Kalifornian duen beste mundua ere idealizaturik azaltzen da, eta inon baino hobeto, emazte Mary Annen fetitxizazioan ikusta daiteke; hau ere lehenagoko Obabako baserritarrenaren pareko baita, oraingo honetan arraza hiperzuria fetitxizatzen bada ere. Bestela esanda, eleberririk lekuan lekuko emakumezko “natibismo-rik” exotikoenak diskurtsiboki ospatzen ditu. Horrela aurkezten du eleberririk Mary Ann: “Ile adatsa ez ezik, betazal eta betileak ere beilegiak zituen; begiak, berriz, oso urdinak, nola izaten diren urdin, ez islandiar edota sueditarrenak, baizik eta, areago, North Capeko jendearenak” (31). Fetitxizazio hiperzuri natibista honek, rantxoko langile mexikarrekin batera, ohiturazko koadro global berria osatzen du eleberrian eta, beraz, konkludi dezakegu ohiturismoa Obabatik euskal diaspora kaliforniarrera hedatzen dela etenik gabe testuan, nola halako ohiturismo global bat inauguratuz.

Ohiturazko eleberri honen helburu azkena, Obaba errurala eta nazionalista berri ere legitimatzea da euskal globalizazioaren bertsio berri batean bada ere —*Gizona bere bakardadean*-en, *Zeru Horiek*-en eta *Un traductor en Paris*-en ikasitako lezioak barneratuz. Alegia, eleberri hau *Obabakoak* berriro ere globalki kontatzeko saloa da, azken batean *Obabakoak*-ek autoreari eman zion posizio kanonikoa berriz okupatzea baita helburu. Hauxe genuke testuaren jite ohiturazkoa espilikatuko lukeen arrazola. *Soinujolearen semea*-ko azken hiru ipuinak dira eskema honetatik ateratzen diren bakarrak eta, dudarik gabe, eleberriko parterik onena, izan ere *Obabakoak*-eko ipuin-bildumaren eredia errepikatzen baitute, aurreko eleberri guztia ohiturazkoa dela argi utziz kontrastean.⁸ Nik uste Atxagak Obaban preso segitzen duela, eta berriro literatura benetan interesgarririk idatzi nahi badu, Obabatik atera beharko duela —eta kanonizazioaren eszenategi espektralari uko egin halaber. Alegia, ohiturazkoa ez den diskurtso

8 Ipuin hauek zein puntutaraino diren sinesgarriak eta “traidorea”-ren gai modernistak zein puntutaraino gaindeterminatzen duen istorioa beste nonbait luzago eztabaidatu beharreko gaiak lirateke.

berri bat, diskurtso hiritar berri bat, garatu beharko du, azken urteotan hiriaren alde egin duen defentsa narratiboki justifikatuz.

Babelia-ko kritiko zen Echevarriak sortutako polemika hain zuzen diferentzien polemiken zentroan kokatzen da eta goian alpatutako kontraesan politiko eta literarioak azaleratzen ditu. Alde batetik, askorentzat Atxaga euskal literaturaren kanona dela onartzetik abiatzen da: "mascarón de proa de la literatura de toda una comunidad, la del País Vasco". Alabaina, eleberrri hau hain eraberritzailea ez dela aldarrikatzean eta beste etsenplu euskaldunik ez ematean, Echevarriak euskal diferentziaren kontrako kritika orokor bat egin du, euskal literatura bere osotasunean juzkatuz: "A este respecto, la novela sólo vale como documento acríptico de la inopia y de la bobería —de la atrofia moral, en definitiva— que no han dejado de consentir y de amparar, hoy lo mismo que ayer, de forma más o menos melindrosa, el desarrollo del terrorismo vasco". Juzku orokor honek hain zuzen euskal diferentziak oraindik orain Espainian sortzen dituen antsietateak eta paranoiak azaltzen dizkigu. Echevarriaren begitan, denok segitzen dugu terrorismoaren konplize izaten, ez baita beste euskal literaturarik alpatzen "atrofia moral" horretatik ateratzen denik.

Era berean, Echevarriak, José Luis Martín Vigil-ekin Atxagaren eleberrria konparatzean —eta egia esan behar dut, neuri ere izen bera etorri zitzaidan burura eleberrria leitzean— eta "pastoral", "beatitude/maniqueísmo" eta "sentimentalidad jurásica"-zkoa dela ere eransterakoan, Atxagaren jite ohiturazkoa sumatzen duela esango nuke, ohiturazko literaturak, ohiturismoak, Txomin Agirrerenean bezalaxe, sortzen duen sentimentalitate nostalgiko eta erlijiosoaren zantzia hartu baitio Echevarriak Atxagaren eleberriri —Txomin Agirre nor den ez badaki eta Pereda urrutiegil geratzen bazaio ere.

Azkenik, Echevarría Babeliatik despeditzeak esplikatzeko du globalizazio euskaldunak Madrilen ere hartu duen indar berria. Lehenengo aldiz euskal idazle baten lanak, bertan duen apoio editorialari esker, kritiko espainiar bat neutralizatu eta kanporatzeko indar politiko eta kulturala izan du —indarra baino bortxa esan beharko genioke seguruenik. Ironia azkena, Babeliako zuzendari-ondoko (adjunto) den Lluís Bassets-en argumentazioarena da. Echevarría-k argitaratutako eskutitz publiko batean haren hitzak jasotzen ditu, non berriro ere terrorismoa erabiltzen den figura erretoriko bezala: " 'Se ha dicho', me escribías, 'y supongo que te habrá llegado, que tu crítica era

como *un arma de destrucción masiva* y que el periódico hace mucho tiempo que ha renunciado a utilizar este tipo de armas contra nadie' " (Herrscher, nere azpimarraketa). Alegia Bassetsek Echeverría terrorista kritiko diskurtsibotzat jotzen du, beronek Atxagari eragotzitako kritika errepikatuz. Bestela esanda, euskal literatura-ren idazle kanonikoenak idatzitako eleberri global-postmodernoareen kritikak, bere horretan kritika huts bezala amaitu beharrean, euskal terrorismoaren eztabaida moderno batean amaitu du.

Euskal diferentzia dela medio, azkenean biak, idazlea eta kritiko, terrorismoaren auzian itota amaitu dute, berriro ere gaindiezina dirudien eta erantzun postmoderno-globalik ez duen arazo moderno batean itota, hain zuzen. Bestela esanda, diferentzien polemika hau postmodernoa genuke, baina erantzunak moderno. Hala, polemika honetatik erreskatatu behar dugun azken elementua biolentziarena da, izan ere diferentzien eztabaida polemika bortitz eta traumatiko postmoderno bezala azaleratu baita. Ez da harritzekoa, lau urte beranduago, oraindik orain, Atxagak zera badio: "Sanan las cuchilladas pero no las malas palabras. Sólo puedo decir que es cierto. Yo continuo afectado" (Larrauri).

Tropelaren polemika

Era berean, diferentzien borroka honetan, bigarren polemika interesgarria Tropelaren belaunaldikoak sortu du. Jon Alonsok 2003an asmatu eta Iban Zalduak, era oso ironiko eta azkarrean, hari erantzunez, urte berean kontsakratutako terminoa genuke. 30 eta 50 urteren artean, bi belaunaldiren zangalatrauan, itzalean geratu diren idazle arrakasta-gabeak, auratikoak ez direnak, deskribatuko lituzke Tropelaren izendaketak. Alonsoren hitzetan:

Mordo bat gara; ez gara ez belaunaldi bat, ez bi; ez gara talde batekoak, ez dugu talde-sen berezirik. Ez gara ezaugarri batzuen inguruan sailkatzeko modukoak. Norbanako solteak gara, ontzi isolatuak. 31 eta 49 [1954-1972] arteko idazleez ari naiz. Eta hala ere, bada denok elkartzen gaituen zerbait: Obabatik SP-rako tranbiara doan soka, tarte luzea, liburuz betetzen lagundu izana. "Katea ez da eten" famatua posible egin dugu literaturan, neurri batean. Horra, ikuspegi historikotik begiratuta, gure eginkizuna zela izan den, antza. Obabatik tranbiara idatzi dut, Zalduaren titulu

lua gogoan, baina berdin idatz nezake behi sakratua izatera iritsi ez eta lasterka zaldia izateko sasoirik ez duten idazleak (mandoak?), edo are, Jethro Tull-eko lan Andersonek aspaldi kantatzen zuenez, zaharregiak rokanrolerako eta gazteegiak hiltzeko. Trope-la, azken batez. ("Tropela")

Alonsok oraindik ikusten dio zeregin historiko bat belaunaldi honi: katea osatzea. Alabaina Zalduak porrotarekin eta anomiarekin lotzen ditu batik bat tropelekoak. Are, eta psikoanalisisira joaz, ukazioaren (*verneinung*) izate errepikatzaileak atzean erresistentzia erakusten duela gogoraraziz, Zalduak konkluditzen du idazle tropelekoak halako ukaziozko errepikapen bati loturik bizi direla: porrotaren espektroa ukatu eta arrakasta zoriontsua balestearen errepikapena. Eta hain zuzen, errepikapen horrek frogatuko luke Tropelaren existentzia Zalduarentzat:

Tira, ezin da esan halako idazle zoriontsurik ez dagoenik, baina horrenbeste *ukazio* sendo eta errepikakor susmagarri gertatzen da azkenerako. Sigmund Freudek honako hau esaten zuen psikoanalisten dibanetan ohikoa den Ukazioaren (*Verneinung*) fenomenoaren inguruan: "Subjektuak ukatzen duen horixe da errepresentazio obsesiboaren benetako zentzua (...). Analisia inkontzientearen aurkikuntzara heldu izanaren frogarik erabatekoena hauxe da: analizatuak erreakzionatzea hitz hauek esanez aldi berean: 'Horretan ez dut sekula ere pentsatu'". (Ea nor auzartzen den orain esatera Tropela ez denik existitzen...). (67)

Hemen ere "Tropela" izendaketaren ukazioa, azpian datzan trauma baten adierazle izango litzateke eta, ukazio hau errepikatu beharrik esplikatu luke bere izate traumatikoa. Zalduak arrakasta-ezaren trauma proposatzen du defentsazko ukazio errepikatuaren arrazoi bezala, izan ere Tropela belaunaldiak bere burua harrapatu topatuko luke Atxagaren belaunaldiko arrakasta nazionalaren eta belaunaldi gazteenaren arrakasta merkatariairen artean. Hala, arrakastaezak definituko luke Tropela eta, zehazkiago, merkatal arrakastaezak. Zalduak ironikoki dioen bezala,

Tropela eta Arrakasta elkartzeak oximorona dirudi, baina ez dago halakorik.... ohiko Tropelari gaixoa Arrakastatsua bihurtzen da une batez, edo hori uste du behintzat. Tropelekoa izateko era trantsitorioa da, beraz, Tropelari Arrakastatsua, EzTropelaria bihurtzeko arriskua barneratzeraino iritsi daitekeena [da].... Edonola ere, arrakasta-une iragankor horietan eskuzabal sentitzen da Tro-

pelaria, bizipozaz gainezka... Baina Eguneroko Bizitza Literarioaren Labezomorroak berriz ere gainean jausten zaizkionean, *irudikeria* amaituko da, eta atzera hasiko da kexatzen, mingoski... (67-8).

Bestela esanda arrakasta gabeziak, eta gabezia horrekiko ke-xuak definitzen du Tropelaren belaunaldia Zalduentzat.

Termino psikoanalitikoagotan, gabezia beti ere kastrazioaren zeinu denez, arrakasta eza idazleok literatur sistematan kastraturik dauden zeinu izango litzateke. Edota gorago bilakatutako superegoaren teoriari atxikiz, aita primalaren gozamen betea inoiz lortuko ez duten ziurtasunak markatuko luke Tropelaren belaunaldia. Bestela esanda, Atxaga obabarraren lekua inoiz hartuko ez duten legeak markatuko lituzke idazleok eta beraz, azken batean, idazle hauek inoiz kanonaren olinpoan eserlekurik izango ez duten segurantziak definitzen ditu. Alonsok are argiago uzten du bere artikulua bere amaieran bere kanonizazio-nahia:

iruditzen zait tropeleko batzuk prest egon gintezkeela urteotan lortutako esperientzia eta ofizioa nolabaiteko, esan dezagun, "intendentzia literarioa" osatzearen alde jartzeko. Uler bedi, dauzka-gun hutsune izugarriak -itzulpengintzan, kritikan, teorian, produkzio-erlo batzuetan, didaktikan- betetzeko intententzia lanetan hornitzaile ibiliko litzatekeen jende multzo bat. Euskal literaturaren eraikuntzan paper bat izatea litzateke, bederen.

Jakina, ballabideak beharko lirateke, eta nolabaiteko plana, eta egitura berriak. Puntu honetara iritsirik, etsiak hartzen nau eta orain arte esandako gutzia ezinezkoa dela konturatzen naiz. ("Tropela")

Ez dago garbi, Alonsok "jende multzo bat" dionean, "gu, Tropeleko batzuk" esan nahi duen ala Tropelekoen lana promobitzeko multzo desberdin bat. Lehenengo aukerak dirudi logikoena, baina dena den, talde multzo hori badagoela esan behar da (unibertsitatea, mediak, Eusko Jauriaritzako kultur saila, Durangoko azoka, eta abar). Beraz Alonsok beste multzo bat nahiko luke, Tropela kanonizatuko lukeena hain zuzen. Hitz batean esanda, Alonsok beste *kanon* bat nahi du. Are, Alonsok irakurlegoa ez du ekuazioan zuzenean sartzen eta beraz irakurle-eza, aipatzen badu ere, ez du esplikatzen. Alegia idazle eta irakurlego arteko dibortzioa ez dio literaturari egosten, baizik eta aparatu kanonizatzaileari. Arrakastarena, arazo postmoderno du gu eta beraz interesgarria euskal literatura aztertzeo, eta

batez ere Tropelarena —beti ere irakurlegoa eta bere aniztasun biopolitikoak kontutan hartzen badira eta arazo instituzionalista-kanoniko huts bihurtzen ez badira, Alonso egiten salatzen den bezala.

Alabaina, klasifikazio honen oinarri bakarra kanonizitatea eta arrakasta bateratua direnez, eta arrakasta kanonaren efektu bezala espilikatzen denez, Tropelaren klasifikazioa bera da daukagun kanonisten, hegemonikoen eta modernoena. Alegia, Tropelaren teorizazio-historizazioaren bidez, arazo postmoderno bati erantzun moderno bat ematen zaio. Bestela esanda, Tropelaren belaunaldian ez dira idazle arteko diferentziak eta desberdintasunak markatzen baizik eta ezinezkoa zaien kanonizitate baten bortxa. Arrakasta kastrazioa, arrakasta gabezia, zeina agian idazle batzuk sentitzen duten, belaunaldi guztiari gaineratik ezarri zaion benetako bortxakeria litzateke. Alonsok dagoeneko emakumeak kanporatu bide ditu zera dionean: "Zilegi bekit —errespetu osoz esanda—, frustrazioaren usaina dela esatea, norberak ahal duen bezain duin eramaten duen frustrazio-aire bat, *burua soilitzen hastea edo tripatxoa egunetik egunera hazten* ikustea ere ahal bezain duin eramaten salatzen garen bezala" ("Tropela", nere azpimarraketa). Azken "garen" maskulinista hori (burusolla eta tripaundia) da problematikoa. Alegia, Tropela belaunaldia definitzeko era berri bat zera litzateke: "kanonizazioaren esperoan eta berau lortu nahiz eta ezinez idatzi duten idazle batzuen saioa, beren kanon-gabeziara beste denak kondentatzeko".⁹

Bortxa honen traumak eta ez arrakasta-gabeziak berak sortzen du Alonsok aipatu eta Zalduak ukazio errepikakorraren bidez isolatu duen Tropelaren definizioa. Alegia, belaunaldi hau, belaunaldi edo talde bada, ez da arrakasta gabeziak kexatzen, baizik eta arrakasta izan behararen eta ezin izatearen bortxaz —bortxa erabat traumatikoa azken finean. Beraz Tropelaren belaunaldiaren sorkuntza eta popularizazioa, ekintza kanonizatzaile, bortxatzaile eta modernotzat salatuko nuke, kanona baita idazle hauen definizio irizpide bakarra. Eta bortxa sinboliko hau are gehiago errepikatu eta are indar traumatiko handiagoa izango du.

⁹ Alonsok artikuluan erabiltzen duen hitza/metafora ere adierazgarria da: intendentzia. Nik dakidalarik, eta agian oker nago, soldaduskan militarren artean erabiltzen den hitza da bera, eta beraz konnotazio militar-maskulinistaz ziprztindua.

Arazoa zera litzateke, Tropela bere barne aniztasunean, kanonaren obsesio gabe, are, kanonaren aurka, pentsatzea bere historikotasunean, irakurlegoarekin konektatzeko izan (ez) dituen arazoak bere historikotasun zehatz eta aberatsean pentsatuz. Uste dut horrek, eztabaida, interesa, eta irakurketa sortuko lituzkeela, kanon barruan eta at, arrakasta komertzialaz eta gabe. Alonsok berak dagoeneko eman du lehen klabea literatura hau bere historikotasunean leitzeko: belaunaldi honek edota hauek izan dira egonkortasuna eta jarraitasuna —normaltasuna?— lortu dutenak euskal literaturan. “Normaltasunean” denak ezin kanoniko izan; hori baita normaltasunaren zeinu, hemen eta beste edozein literatur tradizioan.

Uste dut belaunaldi honen edota hauen arazo oraindik ez ukitua libidoarena dela: norentzat idatzi dute eta zein irizpide literarioen arabera? Alegia, zein puntutaraino izan dira gauza idazle hauek irakurlego jada biopolitikoki anitz baten desira eta nahiei erantzuteko? Jada pasata dagoen kanon moderno baten arabera idatzi al dute, dagoeneko desagerturik zegoen “kalitatezko” irakurle moderno batentzat? Joxean Sagastizabalen *Kutsidazu bidea*, *Ixabel*-ek agian *Obabakoak*-ek baino gehiago saldu du, eta idazle hau Tropelekoa litzateke. Beste zenbait idazlek ehun aletik behera saldu du aldiz. Laura Mintegik oso irakurlego leiala du. Sagastizabali mediek harrera ona egin diote. Beste zenbaitzuei ez. Guzti hau Tropelaren arrakasta-gabeziaren arazopean homogeneousatzea arazo postmoderno bati erantzun moderno bat ematea da —irakurlego biopolitikoki dibertso bati literatur eredu moderno bat ezartzea hain zuzen. Alegia, kanonaren polemika hau, kanonak ezabatzen dituen diferentzien salaketa den aldetik, polemika postmodernoa genuke. Alabaina, Salaketaren erantzun bezala beste kanon bat iradokitzen duen neurrian, polemika honek erantzun moderno baten zain segitzen du.

Generoaren polemika

Goazen orain, beste diferentzia batera eta beste polemika batera. Generoaren polemika esan diezaiokegu, gizonen polemika, edota emakumeen polemika. 90ko hamarkadaz gero, Espainiako zinean gertatu den bezalatsu (Cami Vela), emakumezko idazleen boom bat izan da euskal literaturan ere. Lurdes Oñederraren Euskadi sariarekin, Jasone Osororen arrakasta komertzialarekin edota *Gutziak* liburu ko-

lektiboaren argitalpenarekin (Arkotxa) historikoki koka daitekeen ez-tanda honek, gizonezko idazle ugariengan halako antsietate bat piztu du, zeina oso zail den dokumentatzen, batez ere ahozko esamesa ez-ofizial moduan hedatu delako.

Amaia Alvarez Uriak dagoeneko literatur kritikaren mailan orain arteko historiaren kanonak duen jite maskulinista salatu du: "Hasier Etxeberriaren liburuak jadanik zegoen kanon maskulinoa finkatu du, sendotu du, zilegitasuna eman dio (Aldekoaren historian berresten eta are gehiago murrizten dena)" (69). Alvarezek, artikulua berean, emakumezkoen literatur ihardunak behar duen hedapen eta azterketa aldarrikatzen du: "Euskal literaturaren historia osatu behar dugu beraz. Denontzako lekua egon beharko litzateke, eta laginik behar izanez gero, honek errealitatearen adierazgarria izan beharko luke, benetan daukagunaren erakusgarri. Diskurtso hegemoniko androzentrikoarekin amaitu eta euskal literatura aberastu behar dugu, feminizatu behar dugu, andrazkoen esperientzia eta kontamolde berriei bide emanez, estereotipo zaharrak apurtuz eta berriak sortuz, mundua ikusteko beste modu batzuk ezagutu eta zabaldu" (70). Gene-roaren diferentziaren polemika honetan, Aldekoak bere posizioa historikoki garbi ikusten du eta hala aldarrikatu du: "Literatura modernoari dagokionez ere, Arantxa Urretabizkaia, Amaia Lasa, Teresa Irastortza, Itxaro Borda, Miren Agur Meabe edo Lourdes Oñederraz hitz egiten da liburuan [bere euskal literaturaren historian]. Baina, inondik ere, ez da nahikoa. Eta alde horretatik, Amaia Alvarezek arrazoi du. Zergatik? Nirea historiaren ikuspegi modernotik, modernitatearen kontzientzia eta balo estetikoetatik idatzitako liburua delako" ("Postmodernitatea" 154).

Alabaina, Alvarezek ere ez dio modernitatearen iruzurrari erabat ihes egiten. Alde batetik, eta Gayle Rubin eta Judith Butler-en teorizazioak jasotzen ez dituelako, oraindik ere sexu/genero banaketaz baliatzen da, biologia eta gizartea bereizteko. Ondorioz, Alvarezek genero-sistema monolitiko bat eraikitzen amaitzen du, non "emakume" kategoria esentzializatzen duen, zentzurik modernoan. Alegia, bell hooks bezalako kritikoez gero, feminista gehienek onartzen dute, "emakume" kategoria lehen munduko feminismo zuri, burges, kristauak desplegatatu duen nortasuna dela, eta beraz ezin dela era ez-kritiko batean erabili, izan ere emakume mota asko marjinalatzen ditu kategoria esentzialista horrek. Bestela esanda, lehen momentu ba-

tean, feminismoa "emakume" kategoriaren bidez eraikitzen bada ere lehen munduan, kategoria horrek oso azkar frogatzen ditu bere mugak eta barne-kontraesanak. Alegia, Euskal Herrian emakumeak daude, baina zehazkiago lesbiarrak eta heterosexualak daude, klase ertainekoak eta beste klasetakoak (proletarioak, etorkinak, eta abar), estatu espainiarrean eta frantsesean bizi direnak, beren buruak euskaldun kontsideratzen dituztenak eta ez dituztenak, beren nortasun lehena "emakume" kategoriak definitzen duela sinesten dutenak eta ez dutenak, bertakoak eta etorkinak.... Eta emakume guzti hauek ezin dira "emakume" kategoriarean esentzialki bateratu, emakume talde berezi batek (zuria, klase ertainekoa, eta abar) beste guztiak errepresentatzen amaituko duelako. bell hooksek, Amerikatako esperientzia beltzetik, dioen bezala:

White women who dominate feminist discourse, who for the most part make and articulate feminist theory, have little or no understanding of white supremacy as a racial politic, of the psychological impact of class, of their political status within a racist, sexist, capitalist state.... While it is evident that many women suffer from sexist tyranny, there is little indication that this forges "a common bond among all women." There is much evidence substantiating the reality that race and class identity creates differences in quality of life, social status, and lifestyle that take precedence over the common experience women share—differences which are rarely transcended.... A central tenet of modern feminist thought has been the assertion that "all women are oppressed." This assertion implies that women share a common lot, that factors like class, race, religion, sexual preference, etc. do not create a diversity of experience that determines the extent to which sexism will be an oppressive force in the lives of individual women. Sexism as a system of domination is institutionalized but it has never determined in an absolute way the fate of all women in this society. (4-5)

"Emakume" kategoria estrategikoa egun desplegatzea garrantzitsua bada ere, tradizio ahantzi bat errekuiperatzeko eta kanonaren maskulinismoa salatzeke, kritika estrategikoa honek era berean aurreikusitako behar ditu kategoria esentzialista honen arazoak eta esentzialismoa honetatik ateratzeko bideak zabaldu. Hala, Aldekoak galdera moderno batekin erantzuten dio Alvarez, kalitatearena; alabaina, galdera honen atzean uste dut badela kezka garrantzitsu bat, eta hain zuzen zera litzateke: emakume kategoriaren beraren bar-

nean ezkututzen diren beste diferentzia eta kategoriak ez ahanztean. Alvarezen galderek euskal tradizio modernoa bere osotasunean kuestionatu dute eta kuestionatze hau postmodernoa eta erabat beharrezkoa genuke. Alabaina galdaketa honi erantzun postmoderno-global bat eman behar zaio, biopolitikaren ugaritasuna kontutan hartuko duena hain zuzen.

Euskadi sarien polemika

Eta azkenik irits gaitezen oraintsu sortu den azken diferentzien polemikara, hau ere Jon Alonsok hasia. Euskadi sariekin du zerikusia eta autore honek *Euskal kulturaren urtekaria*-n atera zuen artikulua batean du sorrera ("Euskadi sariak"). Alonsok, itzulpen sarian izandako esperientzia kontatu eta gero, Koldo Izagirrek sari hau ez lortzearen arrazoiak aztertzen ditu, eta hala amaitzen du saioa: "Zeren, literaturaren altzakian beste zerbait epaitzen ari denean, ofizioa denean barkatzen ez dena, planto egiteko garaia iritsi dela garbi geratzen baita. Ez gaitzaten tronparazi beren baraja markatuekin, uneko egokieraren arabera aldatzen dituzten arautegiekin, botoak kontatzen egiten dituzten hutsekin. Planto egin, baraja zaharra puskatu eta berria eskatu" (188). Artikulu hau zela eta, 2007ko otsailan, 29 idazlek, gehienak "ezker abertzale" izenpean nola edo hala batera ditzakegunak, manifestu bat plazaratu zuten "Utikan Euskadi Sariak", non diferentzia berri bat, hau kulturala eta politikoa zentzurik modernoenean, aldarrikatu zuten, literatur ofiziala eta ona kontrajarriz (Zubiri et al.). Merezki du manifestuaren lehenengo lau puntuak aipatzea:

- Baleztatu ahal izan dugu, urterik urte, gero eta ageriago, sarion helburua ez dela literatur kalitatearen gaineko ebazpen zintzoa ematea.
- Sarion helburua, funtsean, egungo aginteari otzana zaion jardun intelektual eta literario bat sortzea ez ote den hasiak gara sumatzen.
- Horretarako, antolamendu instituzionaletan behin eta berriz ageri den literatur aditu multzoaz eta zenbait erakunde gremialen dependentziaz baliatzen dira Euskadi Sariak.
- Zenbait teknikari, kritikari eta epai-mahaikok osatzen duten literatur sistema kudeatzen duen multzo horrek, irregularta-

sunak egin eta ontzat ematerainoko jokabidea erakutsi du, pertsonari dagokion diskrezionalitatek harantzago joanez.

Eta hain zuzen alternatibatzat, "literatur kalitatezkoa" proposatzen dute: "Jardun intelektual libre eta kritiko, kultura anitz, garatu eta agintearekiko autonomo baten alde gaude[nez]". Manifestuak aldarrikatzen dituen kategoriak modernoak ditugu: "intelektual" "kritiko" "autonomo". "Kultura aniztasuna" hemen ez da kulturantzatasun postmoderno bezala ulertu behar, baizik eta tolerantziaren kontzeptu liberal zaharragoaren arabera baizik.

Literaturaren historian "kalitatea" hemeretzigarren mendearen bigarren erdialdean burgesiak despletatzeko duen kontzeptu kulturala da, langileriak kultura egiten dituen aurrerakadak neutralizatzeko eta, estiloaren kontzeptuarekin batera, arte burgesa, eta zehazkiago modernista, defendatzeko; alegia burgesiak "distintzioaren kultura" sortzen du (Bourdieu). Are, kulturaren eta instituzioen soziologiak argi uzten du estatuaren instituzioek erregulatzen dutela "kalitatea" azken instantzian —bertatik literatur global komertzialak estatuarekiko lotu duen independentzia erlatibo.

Beraz, azken polemika honek ere diferentzia berri bat erakusten du: EAEko gobernuak eratutako instituzio kultural moderno bat, Euskadi Sariak, krisian sartu dela eta ez dituela idazle guztiak egokiro interpelatzen; alegia interpelazio diferenteen polemika gure berau. Alabaina, eskandaluan, ezkerak alternatibarik ez du azaldu. Azken batean beste instituzio/kultur sail ezkertiarago bat proposatzen ari baita soilik eta, dakigun bezala, horrek historikoki erreialismo sozialistan eta zhdanovismoan amaitu du. Gurean "modernismo sozialista" batean amaituko luke seguruenik, beste kanon batekin, dagoena bezain hegemoniko eta eksklusibo seguruenik: Koldo Izagirre eta/ala Joseba Sarrionaindia. Beraz, nik uste harantzago begiratu behar dugula. Alegia, ni 29 idazleekin ados nago, eta beren Eusko Jaurlaritzaren ihardunen kritika anti-modernoarekin, baina era berean, idazlearen erantzunak moderno izaten segitzen duela azpimarratu nahiko nuke.

Gainera, eta behintzat Elaine Showalter (73-99), Sandra Gilbert eta Susan Gubar-ek (45-92) gero, badakigu hain zuzen kalitatea eta ihardun intelektuala, besterik gabe, bere hutsean, aldarrikatzen direnean, emakumeak diskriminatuz amaitzen dela, gurean Laura Mintegik ondo azaldu duen bezala ("Literatura"). Manifestua zintatu zuten

hasierako 29 idazleetatik, oker ez banago, bi dira bakarrik emakumezkoak: Eider Rodriguez eta Idoia Gillenea, eta ez da kasualitatea.

Diferentzia txikien nartzisismoa: zenbait proposamen

Beraz zer egin goian azaldu ditudan diferentzien lau polemika horiekin? Zer esan bere izaera traumatiko eta eskandalosoari buruz? "Eskandalosoa" zentzu literalean diot, alegia eskandalu bezala azaleratu baitira. Lehen-lehenik esan dezadan, diferentzian oinarritzen diren neurrian —polemika biopolitikoak diren heinean hain zuzen— eta denak behetik-gorakoak direnez beren globaltasunean, polemika horiek oraindik ere are ugaritzera deituak daudela: oraindik ere polemika gehiago espero ditzakegu.

Izan ere diferentziak berez eragiten du diferentzia bere barnean, diferentzia hauen eredu sortzaille eta erregulatzaille bateratua, kanonikoa eta superego mailakoa baita. Alegia, goiko polemika guzti horiek diferentziari apuntatzen badiote ere, azkenean, denek alternatiba bezala kanon bateratu eta hegemoniko bat defendatzen amaitzen dute, hala diferentzia eta polemika gehiago sortzeko aukera ahalbidetuz. Diferentzia bakoitzak kanonarekiko bere burua diferente bezala definitzen duen bitartean, diferentzia honek beste diferentzia "diferenteago" batzuk sortuko ditu osterantzean.

Diferentzien polemikak bi modutara irakur ditzakegu. Nietzsche-k bere *Moralaren genealogia*-n *ressentiment*-aren logika bezala definitzen duena, hitz frantsesa erabiliz, lehen irakurketaren gunean egongo litzateke, izan ere diferentzien polemika erresentimentuaren moralak ekarriko bailuke irakurketa honen arabera. Abiapuntu nietzschearra egun onargarria ez bada ere, erresentimentuaren logikak kultura eta moral berri hau esplikatzeko balio du eta kritiko batek baino gehiagok erabiliko du aurrerantzean. Nietzscheren arabera, diferentziaren polemika, eta honek sortzen dituen moral eta kultura berriak, mediokritatearen fruitu dira, izpiritu noble-librearen aurka eraikitzen diren izpiritu esklaboen morala baita azken batean: "The slave revolt in morality begins when *ressentiment* itself becomes creative and gives birth to values: the *ressentiment* of natures that are denied the true reaction, that of deeds, and compensate themselves with an imaginary revenge" (36). Alegia, diferentziak

sortzen dira kultura indartsu bat krisian sartzen denean eta men-
dekuak diktatzen duenean kultura horren noranzkoa. Beraz erresenti-
mentuaren logika dekadentziaren zeinu litzateke. Neurri batean, Sla-
voj Zizek-ek ere kulturantzatasuna prisma honetatik ikusi du eta, are,
mediokritatearen eta dekadentzia honetan, kapitalismo globalak eta
neoliberalismoak are indartuagorik aterako direla defendatzen du:

the much-praised postmodern 'proliferation of new political sub-
jectivities', the demise of every 'essentialist' fixation, the asser-
tion of full contingency, occur against the background of a certain
silent *renunciation* and *acceptance*: the renunciation of the idea of
a global change in the fundamental relations in our society (who
still seriously questions capitalism, state and political democra-
cy?) and, consequently, the acceptance of the liberal democratic
capitalist framework which *remains the same*, the unquestioned
background, in all the dynamic proliferation of the multitude of
new subjectivities. (321)

Ondorioz, Zizekek "nortasun amaiezinen dantza eroak" azke-
nean "Terrorea" ekarriko digula abisatzen digu. Alegia denok denon
kontra gure diferentziarik txikiengatik borrokatuz mendekuzko
kaos orokor batean amaituko dugula ohartarazten digu autore ho-
nek: "today's 'mad dance', the dynamic proliferation of multiple
shifting identities, also awaits its resolution in a new form of Terror"
(326). Alegia, diferentzien dantza ugaltzaileak berak, azkenean ehun
soziala erabat urratu aurretik, beste aita tribal baten beharra sortuko
digu adierazi nahi du Zizekek, eta beraz aita berri honek ezabatuko
dituela diferentzia guztiak terrorez, berriro ere bere indar eta balio
sinboliko bateratzailea berrezarrit. Beraz galdera zera litzateke, Terro-
rera al goaz? Euskal literaturak eta kulturak nortasun ugaritze ero eta
amaiezin batean amaituko al dute, beste Atxaga bat etor dadin guz-
tiok erregutzen amaitzen dugun arte, seguruenik belauniko eta bi
eskuak bateratuta zerurantz begira? Euskal diferentzia ere ezabatuz
gatzelerazko eta frantseseko kulturetan sarrera eskatuz amaituko al
dugu, geure euskal diferentzia ere azkenean erresenti-mentu hutsa-
ren produktu dela aitortuz (bi estatuetan askok sinesten duten beza-
la)? Neoliberal espainiar eta frantses zintzo izaten amaituko al dugu?

Bada bigarren irakurketarik. Nik uste Freudek ematen digula
egoera hau ulertzeko abiapunturik onena, sarritan aipatu den pasarte

isolatu batean. 1918ko "Virgintasunaren tabua" artikuluan, Freudek Ernest Crawley antropologoa aipatzen du eta zera konkluditzen:

Crawley... sets forth how each individual is separated from the others by a "taboo of personal isolation" and that it is precisely the little dissimilarities in persons who are otherwise alike that arouse feelings of strangeness and enmity between them. It would be tempting to follow up this idea and trace back to this "narcissism of small differences" the antagonism which in all human relations we see successfully combating feelings of fellowship and the commandment of love toward all men. ("Taboo" 76-7).

Beraz Freudi jarraikiz, orain galde dezakegu *diferentzia tipien nartzisismoan* erori den euskal literatura, bakarrik egoteko tabu hipotetiko bat dela medio. Uste dut globalizazioak ekarri duen prozesu merkantilistak horretara bultzatzen gaituela: alegia, gure diferentzia biopolitiko guztiak merkatuaren arrakastan frogatu eta gozatu ditugun esperantzan sinestera, guztiok kanona izan gaitzkeela prometatuz. Horregatik egon behar dugu guztiok batera, merkatuaren espazio bakarrean, gure arteko diferentzia biopolitiko erreal eta historikoak diferentzia tipien nartzisismo bihur daitezzen. Postmodernitateak eta globalizazioak gozamina ekarri dute kultur printzipio berri bezala —kultura eta literatura libidinalizatuz— baina era berean gozamen hori merkatuan bakarrik goza daitekeela agindu digute, merkatua dela gozamen horren neurri bakar aldarrikatuz. Nik uste ideologia hori desmuntatu behar dugula, subjektu diferentteek, beren bakardadean, beren historikotasunean, berauon diferentziak goza ditzaten, nartzisismoan edota minimalismoan erori gabe. Hemen dago nire ustez Zizeken hutsegiterik handiena: diferentzien historikotasuna eta diferentzia tipien nartzisismoa nahastea. Zizek bera bihurtzen da azkenean kapitalismoaren hegemoniaren eta ekidinezintasunaren defendatzaile nagusien. Nerea ez da beste doktrina pseudo-modernista bat, literatur merkataritzaren kontra. Merkatua oso leku garrantzitsua da, baina ez bakarria edota azkena. Modernitatearen aurka, merkatuak gogorarazten digu gure diferentziak gozatu egin behar ditugula eta ez kanonizatu; baina era berean gogoratu behar dugu, merkatuak ez duela gure *telosa* izan behar edo gozaleku bakar. Hemen dago oraindik literaturaren balio utopiko eta anti-kapitalista, Zizekek ikusten ez duena hain zuzen.

Zer esan nahi du guzti honek euskal literaturaren gaurko egoera zehatzean? Bada Euskadi sariak, adibidez, ezin direla kanon moderno baten arabera eta kanon hori legitimatzen duten instituzio eta profesionalen arabera eman. Modernoa ez den eta merkataria soilik ez den gozamenaren ulerkera berri batetik eman behar ditugu. Euskadi sariak, "nazional" izatekotan, edozein epaimahai signaturen gustu, jakintza eta hutsegiteetatik arantzago joan behar dute. Hain zuzen diferentzien kulturen bizi garelako, despotismo ilustratuaren garaitik datorren eredu bertikalak ez digu jada balio. Oraindik ere polemika gehiago sortzera deitua da sistema hau eta azken batean kanon modernoaren indarketaren itzalpetik ez da aterako. Diferentzien polemikarekin amaitzeko, eredu barneratzaile edota inklusibo bat behar dugu. Eredu korporatibista bat askozaz ere sorgarriagoa izango litzateke, izan ere idazle guztiak barneratuko lituzke —idazle nor den arazoa indartuko balu ere. Hitz gutxitan, urtero idazle guztiek finalistak izendatu eta finalista horietatik irabazlea zein den bozkatzeko aukera izango lukete.

Jakina, idazle komunitateak ere bere superego propioa sortuko luke, eta bere kanona halaber. Baina superego eta kanon hauek barneratzaile diren heinean, diferentzien polemikatik haratago joateko aukera emango digute. Bestela esanda, modernitatearen zama gainetik kentzeko aukera eman diezagukete. Proposamen hau ez da betierekoa edota idealala. Historikoa da eta egungo kinkari erantzuten dio era errealista batean. Are, Oscar/Goyen formatua hartuz gero, idazlegoak medien ikusgarritasuna eta presentzia berreskuratuko luke.

Kritikari dagokionez, bi proposamen ditut. Lehen proposamena zera litzateke: kanona dekonstruitzea-historizatzea eta kanonikoak ez diren idazleen berrirakurketa ez-kanoniko bat egitea. Kritikoak dira kanonaren erlijioari apostasia egin behar dioten lehenak. Adibidez, Tropelaren belaunaldia, talde porrotatu bezala teorizatzen eta historizatzen segi beharrean, bertan idazle desberdinen artean dauden desberdintasun eta diferentziak leituz berrirakurri beharko genuke. Diferentziak aztertzen hasiz gero, Joxean Sagastizabal bat nola kokatu erabaki beharko genuke, eta nik uste Sagastizabalek beste ikuspen oso desberdin bat emango ligukeela belaunaldi guztiaren gainean —halaber Montoiak edota Epaltzak. Deskanonizazioak bestalde, bigarren lan soziologiko bat ere badakar: literatura eta instituzioak

batera pentsatzea, filologiak proposatzen duen idealismo platoniko-textualetik haratago.

Beste proposamena, erkaketarena litzateke. Kritikak ardua garantzitsua du euskal literatura bere nartzisismotik atera eta testuiguru erkatzaille batean ezartzeko. Gutxitan aztertzen da euskal literatura galiziarrekin eta katalanarekin batera. Salbuespen merituzkorik bada, baina salbuespen azken batean. Uste dut lan erkatzaille honek ikuspegi erreago eta historiko bat emango ligukeela euskal literatura aztertzerakoan. Hemen ere erkaketa instituzionala lagungarri litzaliguke.

Azkenik, uste dut idazleek esfortzu bat egin behar dutela, merkatuaz gain, hitzaldi ofizialez gain, sari nazionalez haratago, merkatutik kanpo dauden diferentzia sozial horien gozamina sortzeko, lekune berriak asmatzeko. Hau ez da ezer berria. Hain zuzen maila honetan emakumezkoen literatura eredu dukegu: kanonak eta instituzioek onartzen eta apoiatzen ez zituzten garaietan, bide berriak jorratu zituzten, askotan merkatutik pasatzen zirenak, beren diferentzien literatura gozamen bezala hedatzeko. Egun eta batez ere internetari esker, idazleak bere irakurlegoa sortu eta irakurlego horrekin oso erlazio pertsonala sortzeko aukera dauka, irakurlego hori zaindu eta hedatuz. Egun idazketa ez da amaitzen testua burutzean, kanonaren superego aitatiarrak onespina noiz emango idazlea zain geratzen delarik bere espazio pribatu modernoan betiereko isiltasunean zintzo-zintzo —elkarrizketa mediatiko bat edo bi emanez isiltasun hori balesteko. Egun idazketa orduantxe hasten da, liburua argitaratzean; egun literatura komunitate-sorketa baita. Promozio komertzialaz haratago doan ihardun askozaz biopolitiko eta historikoago batean sortzen da literatura egun. Bestela, marketinak, “consumer research”-ak eta promozio egituratuak hartuko diete aurrea honetan ere idazleei.¹⁰

Beraz, amaitzeko esan dezadan, gaur egun arte, diferentziaren gozamina, kulturantzitasuna, euskal literaturaren fantasma izan direla. Diferentziak ezabatu edota erreprimitu egin dira kanonari hobetsiz.

10 Eta badirudi idazlego gazteenaren superego berria merkatua dela hain zuzen, eta beraz belaunaldi berriak ere bere superegoa kuestionatu eta dekonstruitu beharko duela, merkatuaren morroi izaten amaitu nahi ez badu behintzat.

Uste dut badela garaia kanona eta merkatua fantasma bihur ditza-
gun, hala kulturantzatasuna gure literaturaren giltzarri bihur dadin.

Bibliografia

- Aldekoa, Iñaki. *Historia de la literatura vasca*. Donostia: Erein, 2004.
- , "Postmodernitatea gurean?". *Egan* 1.2 (2006): 141-156.
- Alonso, Jon. "Tropela". *Argia*. 1897. 2003 Mai. 4.
- , "Testuingurua". *Argia*. 2000. 2005 Uzt. 10.
- , "Euskadi Sariak". *Euskal kulturaren urtekaria: 2007*. Donostia: Argia, 2007. 183-88.
- Alvarez Uria, Amaia. "Euskal emakume idazleen lekua literaturaren historian. Dorrearen arrakalak agerian uzten." *Jakin* 148 (2005): 37-74.
- Appadurai, Arjun, ed. *Globalization*. Durham, NC: Duke University Press, 2001.
- Arkotxa, Aurelia et al. *Gutziak*. Tafalla: Txalaparta, 2000.
- Atxaga, Bernardo. *Obabakoak*. Donostia: Erein, 1988.
- , *Gizona bere bakardadean*. Pamplona: Pamiela, 1993.
- , *Zeru horiek*. Donostia: Erein, 1995.
- , *Un traductor en París*. 1. (10-11, 1996 Abuz. 26); 2. (8-9, 1996 Abuz. 27); 3. (8-9, 1996 Abuz. 28); 4. (8-9 1996 Abuz. 29); 5. (12-13, 1996 Abuz. 30); 6. (10-11 1996 Abuz. 1). (*Un traductor a París i altres relats*. Itzul. Margaret Jull Costa. Bartzelona: La Magrana, 1999).
- , *Soinujolearen semea*. Iruñea: Pamiela, 2003.
- Bourdieu, Pierre. *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984.
- Butler, Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge, 1990.
- , *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of "Sex."* New York: Routledge, 1993.
- , Ernesto Laclau and Slavoj Žižek. *Contingency, Hegemony, Universality: Contemporary Dialogues on the Left*. London: Verso, 2000.
- Cami Vela, María. *Mujeres detrás de la cámara. Entrevistas con cineastas españolas de la década de los 90*. L.e.: Ocho y medio, 2001.
- Echevarría, Ignacio. "Una elegía pastoral". *El país*. 2004 Irai. 4. http://www.elpais.com/articulo/semana/elegia/pastoral/elpepuculbab/20040904elpbabese_3/Tes.

- Foucault, Michel. *Histoire de la sexualité. I. La volonté de savoir*. Paris: Gallimard, 1976.
- Freud, Sigmund. "The Taboo of Virginity". *Sexuality and the Psychology of Love*. New York: Collier, 1963. 70-86.
- , *Totem and taboo*. New York: Norton, 1950.
- Gabilondo, Joseba. *Nazioaren hondarrak: Euskal literatura garaikidearen historia postnazional baterako hastapenak*. Bilbo: EHU-ko Argitalpen Zerbitzuak, 2006.
- Gilbert, Sandra M. eta Susan Gubar. *The Madwoman in the Attic: The Woman writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. New Haven: Yale University Press, 1979.
- Gouges, Olympe de. *Ecrits politiques, 1788-1791*. Paris : Côté-femmes, 1993.
- Grewal, Inderpal. *Transnational America: Feminisms, Diasporas and Neoliberalisms*. Durham, NC: Duke University Press, 2005.
- , eta Caren Kaplan, edk. *Scattered Hegemonies: Postmodernity and Transnational Feminist Practices*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994.
- Habermas, Jürgen. *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. Cambridge, MA: The MIT Press, 2001.
- Halberstam, Judith. *Female Masculinity*. Durham NC: Duke University Press, 1998.
- Herrscher, Roberto. "El caso Echeverría- 'Babella'. Sobre la independencia de la crítica". *Lateral* 121 (2004). <http://www.circulolateral.com/revista/debates/deb7.htm> l. 2007 Mai. 20.
- Hirst, Paul eta Grahame Thompson. *Globalization in Question*. Cambridge: Polity, 1996.
- hooks, bell. "Black Women: Shaping Feminist Theory". *Feminist Theory: From Margin to Center*. Boston, MA: South End Press, 1984. 1-15.
- Jameson, Fredric. *Postmodernism, or, The cultural logic of late capitalism*. Durham, NC: Duke University Press, 1991.
- Kortazar, Jon. *Literatura vasca, siglo XX*. Donostia: Etor, 1990.
- Larrauri, Eva. "Los escritores nacionales son sujetos de cartón piedra". *El país*. 2007 Mar. 17. Lexis-Nexis, Main Lib. Michigan State University. http://web.lexis-nexis.com.proxy2.cl.msu.edu:2047/universe/document?_m=bdff85f972f05de6337d1081d6a7c8430&_docnum=11&wchp=dGLbVzz-z5kVb&_md5=6dbbe07c5298b12cda226cbd54d81edb. 2007 Mai. 20.

- Lyonnet, Françoise eta Shu-mei Shih, edk. *Minor Transnationalism*. Durham, NC: Duke University Press, 2005.
- Lyotard, Jean-François. *La condition postmoderne: rapport sur le savoir*. Paris: Éditions de Minuit, 1979.
- Martín Vigil, José Luis. *La vida sale al encuentro*. Madrid: Escelicer, 1964.
- Mintegi, Laura. "Literatura emez janzten denean". *Argia* 1779. 2000 Urr. 15. 33.
- Olaciregui, María José. "Un siglo de novela en euskera". *Historia de la literatura vasca*. Patricio Urquizu, ed. Madril: Uned, 2000. 504-88.
- Oñederra, Lourdes. *Eta emakumeari sugeak esan zion*. Donostia: Erein, 2000.
- Osoro, Jasone. *Tentazioak*. Donostia: Elkar, 1998.
- Parekh, Bhikhu. *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. New York: Palgrave, 2006.
- Nietzsche, Friedrich. *On the Genealogy of Morals; Ecce Homo*. New York: Vintage, 1969.
- Rubin, Gayle. "The Traffic in Women: Notes on the 'Political Economy' of Sex". *Feminism and History*. Ed. Joan Wallach Scott. New York: Oxford University Press, 1996. 105-51.
- Sagastizabal, Joxean. *Kutsidazu bidea, Ixabel*. Irun: Alberdania, 1994.
- Showalter, Elaine. *A Literature of their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1977.
- Young, Iris Marion. *Inclusion and Democracy*. New York: Oxford University Press, 2000.
- Zaldúa, Iban. "Tropelekoa izateko bederatzi manera (beste panfleto bat, puztua)". *Animalia disekatuak*. Donostia: Utriusque Vasconiae, 2005. 66-73.
- Zizek, Slavoj. "Holding the Place." Butler, Laclau, Zizek. 308-29.
- Zubiri, Harkaitz et al. "Utikan Euskadi Sariak". www.utikan.com. 2007 Mai. 21.